Какво имаме задъ нашата граница въ Родопитѣ и какво трѣба да правимъ тамъ.

I.

Всѣки, който колко-годѣ е запознатъ съ историята на Балканския полуостровъ и съ неговитѣ народности, знае, че между всичкитѣ други, българитѣ сѫ прѣживѣли най-голѣмитѣ исторически катастрофи. Па и сега още никой не може да прѣдвиди, колко и какви исторически събития има да прѣкара нашиятъ народъ, догдѣ се отръси и се изправи здраво на собствени крака

Още отъ стжпваньето си на полуострова българитѣ сѫ били фърлени между двѣ противуположни култури: западна, сравнително по-нова, отъ една страна и византийска — сравнително по-затвърдена — отъ друга. Постоянни борби съ византийци, печенеги, маджари, руси, кръстоносци: вътрѣшни раздори и вражди; външни интриги за разслабванье държавата и найсетнѣ нахлуванье на турцитѣ, вѣковното ни политическо робуванье, гръцкото духовно иго, възражданьето ни съ огромнитѣ му жъртви, освобождение, политическо разпокъсванье, новия политически животъ на освободенитѣ части и положението на неосвободенитѣ, — всичко това е дълга редица отъ страдания, кърви, борби, изтощаванье физическо и нравствено, каквито рѣдко се срѣщатъ въ историята на други народи.

Освободителната война съ знаменития С. Стефански миръ до нѣйдѣ прѣкъсваше тѣзи наши страдания и борби и отваряше нова ера въ нашия исторически животъ. Ала Берлинския договоръ закопа С. Стефанския миръ и вѣроломно разпокжса измжчения нашъ народъ, като ни създаде нови и тежки борби не съ единъ, а съ нѣколко неприятели изведнъжъ, единъ отъ другъ по-опасни: българи въ Ромъния, българи въ Сърбия, българи въ Турция; борба съ гръцка и сръбска пропаганда, съ турски деспотизмъ, съ протестански мисии, съ католишки нахлувания, а най-послѣ и вжтрѣшни борби отъ неразбранщина, — ето плодътъ на новоевропейската безсърдечна дипломация.

Да, въ тежки изпитни ни постави Берлинскиятъ ареопагъ, мѫчна, тежка и сложна задача ни остави той да рѣшаваме, ала борбата е свещена на тоя свѣтъ. Прѣдстои ни борба горчива, жестока, исполинска, ала добитото чрѣзъ нея ще бѫде полкова по-цѣнно.

II.

Най-голѣмитѣ и най-важнитѣ ни етнографически области Берлинскиятъ договоръ остава пакъ подъ владѣнията на Турция. Тѣ сѫ: цѣла Македония и Одринския вилеатъ, които до вчера още оставахѫ terra incognita не само за цивилизования свѣтъ, но и за сами насъ. Политическото, общественото и въобще културното състояние на тѣзи наши страни, съ грамадно болшинство българско население, въ днешно врѣме донѣйдѣ е познато на всички ни, ако не въ всичкитѣ му подробности, то поне въ единъ общъ видъ. Но това не значи, че е направено всичко, що трѣба. Ние имаме кѫтове въ тѣхъ, особенно въ Одринско, за които съвършено малко знаемъ, ако не и никакъ. Одринскиятъ вилеатъ още не знаемъ, както би трѣбало; неговото състояние намъ не е извѣстно още въ много отношения. Причината на това е, че нашето внимание до сега е било съсрѣдоточено върху Македония, гдѣто нашата борба съ чужди елементи е по-сложна, по-голѣма. Така поне е общото мнѣние у насъ.

Нека ни е позволено да размѣнимъ тукъ нѣколко мисли съ любезнитѣ читатели за единъ само дѣлъ отъ Одринския вилеать, и то на кѫсо и въ общи черти, защото, за да се прѣдстави той отъ всѣка страна и подробно, иска се и врѣме, и мѣсто, та и морални сили, а ние за сега не разполагаме нито съ едното нито съ другото. Тоя дѣлъ отъ обширния Одрински вилеатъ е Гюмюрджинския санджакъ, който обзема изцѣло всичката грамадна часть отъ Родопитѣ, що оставатъ задъ нашата сегашна граница, заедно и съ оная равна ивица която се простира между южнитѣ Родопини склонове и Беломорския брѣгъ, ивица, която ние ще наричаме приморска равнина. Въ тоя санджакъ не влизатъ само малкия отрѣзъ отъ источнитѣ Родопи, които отиватъ къмъ улея на долното Маричино корито. За нѣкои части отъ тоя санджакъ, напр. за Арднната долина въ горното и срѣднето ѝ течение, имаме доста писвано тукъ тамъ, ала за южнитѣ Родопини склонове, за источнитѣ Родопи и за приморската равнина ние абсолютно нищо не знаемъ. Па и цѣлия Гюмюджински санджакъ въ културно-просвѣтително отношение съвършено не ни е познато,

а такова незнаенье, неинтересуванье и апатичность отъ наша страна води слѣдъ себе си много грѣшки, за които ще има да ни сѫди и историята, и потомството ни. Такива грѣшки въ историята на народитѣ съ нищо се не прощаватъ. [1])

III.

Слѣдъ сключваньето на Берлинския договоръ нашата нова граница на югъ съ Турция минаваше по вододѣлното било на Родопитѣ, между Маричиното корито и това на Арда. А споредъ съглашението ни съ Турция въ 1886 година, което стана слѣдъ съединението на И. Румелия съ Княжеството, отстѫпихѫ се на Турция въ Родопитѣ двѣ много важни въ стратегическо отношение наши мѣстности, именно така наричанитѣ „Непрѣдадени села“ по долината на р. Вѫча въ сѣвернитѣ склонове на западнитѣ и срѣдни Родопи, и Кърджалийската околия въ източнитѣ и срѣдни Родопи. По тоя начинъ, освѣнъ че цѣлиятъ басейнъ на р. Арда — цѣлата вътрѣшность на Родопитѣ — всичкитѣ южни склонове, нъ и една значителна часть и отъ севѣрнитѣ склонове къмъ Маричиното корито останѫхѫ подъ владѣнията на Турция. Така поставена граничната линия отъ широкитѣ и грамадни Родопи въ наша территория останѫхѫ съвсѣмъ незначителна часть, която състои само отъ приполскитѣ ребра на длъжъ въ Харманлийска, Хасковска, Борисовградска, Конушка, Пловдивска и Пещерска околия и Рупчоската незначителна, която само тя изцѣло съвпада въ срѣднитѣ Родопи, като об'ема цѣлото корито на Чепеларската рѣка. Отъ всичката останѫла часть — едва ли не шесть-тѣ седми отъ цѣлитѣ срѣдни Родопи — отъ една часть отъ източнитѣ и западнитѣ Родопини поли и Бѣло море турското правителство сформирова единъ голѣмъ административенъ санджакъ, три пѫти по-голѣмъ отъ сегашния нашъ Пловдивски окрѫгъ, съ сѣдалище въ приморския градъ Гюмюрджюна и съ неговото име. Прѣдѣлитѣ му по тоя начинъ захващатъ отъ вододѣла между Марица, Арда, Мѣста и Бѣло-море — отиватъ по билото вододѣлно на източнитѣ Родопи, прѣзъ срѣднитѣ

---

[1]) Прѣзъ миналата година бѣ започнѫло да се издава въ Родопитѣ едно специално списание „Славиеви гори“, което много нѣщо обѣщаваше да направи въ изучваньето на тоя край, ала апатията къмъ такива прѣдприятия на нашата читающа публика и слабитѣ срѣдства на инициаторитѣ му, му дадохѫ конецъ, както винаги въобще у насъ бива. Сега се учимъ, че е взета инициятива между нѣколко Родопчани за основанието едно Родопско народоучно дружество, което да поднови издаванието му. Дано поне тоя пѫть това полезно прѣдприятие намѣри подкрѣпа, отдѣто трѣба. *Б. на автора.*

Ний не можемъ освѣнъ да сърадваме родопскитѣ патриоти за прѣкрасната имъ инициатива. *Б. ред.*

и западнитѣ на истокъ, сѣверъ и западъ и Бѣломорския брѣгъ на югъ. Сърѣдѣлни нему административни окрѫзи сѫ: на изтокъ Димотишкия и Дедеагашкия санджакъ, на сѣверъ Хасковския и Пловдивски окрѫгъ. Главни пѫтища за Гюмюрджина отъ Пловдивско има два: прѣзъ Тополовския проходъ за срѣдното Ардино корито; а отъ Пловдивъ — Станимака по тѣснината на Чепеларската рѣка за горното Ардино корито; а отъ Хасковско пѫтьтъ минува прѣзъ Кърджали за долното Ардино корито. И тритѣ тѣзи главни артерии прѣсичатъ вътрѣшностьта на Родопитѣ и се отправятъ прѣзъ градове Гюмюрджина и Скеча за Бѣломорския брѣгъ, ала най-кѫсия отъ тѣхъ, най-работния и най-важния е тоя, който минува прѣзъ ущельето на Чепеларската рѣка — Пловдивъ — Станимака, Хвойна, Чепеларе — спуща се прѣзъ Ардината долина въ Устово и отъ тамъ минува прѣзъ Скеча и свършва при едничкото въ Приморската равнина пристанище Порто-логосъ.

До прѣди руско-турската война сегашния Гюмюрджински санджакъ бѣше разпокѫсанъ на три части а) Дарѫ-дерската и Енидже-Скечанската каази вървѣхѫ въ състава на Драмския санджакъ и Солунския вилеатъ; б) Ахѫ-челебийската, Ири-дерската, Султанорскака (сега двѣ: Кърджалийска и Султанерска) каази и Рупчосъ нахиясъ (сегашната Рупчоска околия и „непрѣдаденитѣ села,“ сега Дйовленска кааза) бѣхѫ въ Пловдивския санджакъ; и (в) Гюмюрджинската кааза бѣше въ Гелиболския санджакъ.[1]) Въ черковно отношение Ахѫ-челебийската кааза, Дарѫ-дерската и двѣтѣ български села въ Скечанско, Еникьой и Габрово, бѣхѫ подъ вѣдомството на Пловдивската българска митрополия, а останѫлитѣ се числѣхѫ въ грѫцкитѣ Гюмюрджинска и Скечанска епархии.

Въ поминъчно отношение тоя санджакъ до прѣди Съединението бѣше единъ отъ най-цвѣтущитѣ въ Одринския вилеатъ. Въ вътрѣшностьта на Родопитѣ цъвтѣше рѫчната индустрия: абитѣ, шаецитѣ, занаятитѣ, а скотоводството бѣ толкова развито и напрѣднѫло, каквото нигдѣ въ сегашно врѣме нѣма нито въ Турция, нито въ България. Така напр. въ Ахѫ-челебийско имаше села съ по 100 кѫщи, а съ по 50 хиляди и повече овце собственость. Въ тая кааза главно бѣ съсрѣдоточено и абаджийството, което имаше цвѣтущи индустриално-търговски центрове, всичкитѣ въ рѫцѣтѣ на българското население, както

[1]) Вижъ подробности по това административно дѣление на Одринската область „отъ Витоша до Родопа“ на г. Хр. П. Константиновъ въ сп. „Трудъ“, год. II, кн. VIII, 1888 год. Търново, и статията „Срѣднитѣ Родопи. III. Днешния административенъ строй и пр. въ сп. „Славиеви гори,“ кн. IV, 1894 година.

въ нашитѣ градове по Стара-планина. Отъ войната и съединението насамъ обстоятелствата се така злѣ сложихѫ и тукъ, щото отъ всичко това въ Родопитѣ има сега само жалки остатъци.

Както сѫ сега поминъчнитѣ условия въ тоя санджакъ, ние можемъ го раздѣли на двѣ: а) окаяна сиромашия и жалъкъ упадъкъ на всички поминъчни срѣдства въ Родопитѣ и б) добро поминъчно състояние въ приморската равнина. Послѣднята, простиѫта покрай брѣгътъ на южното Бѣло-море, заобиколена отъ три страни — изтокъ, сѣверъ и западъ — отъ Родопитѣ и Бозъ-дагъ, е цѣла тропическа страна. Нейната плодоносна почва е прочута, а като крайморска страна, условията ѝ сѫ прѣвъзходни. Тукъ изобилно ставатъ всички зърнени храни, маслини, лозя, а най-забѣлѣжителна е съ прочутия и едничкия по качество въ цѣлия Балкански полуостровъ турски тютюнь, извѣстенъ въ търговията съ името „Ениндженски." Той се изнася почти за всички Европейски държави. Отъ друга страна пъкъ широкитѣ паши, солницитѣ, рибницитѣ (далйенитѣ) покрай морския брѣгъ, които даватъ огромно количество вкусна Бѣломорска риба, и отъ третя съ своето пристанище Портологосъ, близотата му съ Родопитѣ и Пловдивско и на пѫтьтъ отъ Черно-море и Цариградъ за Срѣдиземно море — всички тия условия сѫ повлияли да се натрупатъ безчетни богатства и да стане тая благодатна равнина много важенъ културенъ и търговски пунктъ, единчекъ въ Одринския вилеятъ. Едно е жално само, че отъ всички тия източници се ползува меншеството гърци, турци, нѣмци и френци, въ чиито рѫцѣ се намира всичко.

IV.

Въ етнографическо отношение, Гюмюрджинския санджакъ е български. Болшинството на населението е помашко, слѣдъ него идѫтъ българитѣ, по тѣхъ турцитѣ и най-послѣ гърцитѣ, които сѫ сърѣдоточени само въ градоветѣ Скеча, Гюмюрджина, малката паланка Марония и още нѣколко незначителни села: послѣднитѣ сѫ погърчени българи, но вече ассимилирани съвършено въ гръцкия елементъ. Ние нѣмаме на рѫка никаква официална статистика за численостьта на населението, ала може се прѣдположи, че въ цѣлия санджакъ всичкото население възлиза на около 320,600 жители и отъ двата пола, които по народность стоѭтъ така: българи мухамедани (помаци) и българи християни 195,000 жители; турци 90.000, гърци 30,000 и останѫлитѣ евреи, арменци, цигани, нѣмци, френци

и р.[1]) Помацитѣ населяватъ само Родопитѣ до самитѣ имъ южни поли. Турцитѣ се срѣщатъ само въ източнитѣ родопи и то размѣсени съ помашки села, въ приморската равнина и въ градоветѣ Скеча и Гюмюрджина. Българитѣ сѫ разпръснѫти изъ цѣлия санджакъ, но сѫ концентрирани главно въ двѣ мѣстности, именно въ Ахѫ-челебийската кааза и въ Гюмюрджинската. Въ първата имаме 22 български села, въ Ири-дерската 1, въ Дарѫ-дерската 1, въ Коджалийската 2, въ Дйовленската 2, а въ Скечанската и Гюмюрджинската каази българскитѣ села възлизатъ на повече отъ 50, освѣнъ градоветѣ Скеча и Гюмюрджина.[2]) Какво е числото на българитѣ въ самитѣ градове Скеча и Гюмюрджина, точно неможе да се опрѣдѣли, защото въ тѣхъ българскиятъ елементъ почти липсва, не проявява никакъвъ знакъ на животъ врѣдъ силната отъ всѣка страна гръцка атмосфера.

V.

Въ просвѣтително-културно и национално отношение българскиятъ елементъ е въ много плачевно състояние. Само селата въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ и то само въ Ахѫ-челебийската, Дарѫ-дерската каази и двѣ села (Габрово и Ени-кьой) въ Скечанската сѫ по-събудени и се крѣпѫтъ горѣ-долѣ, измѫчени и въ постоянни борби съ гъркоманитѣ. Само въ тѣхъ срѣщаме горѣ-долѣ въ по-голѣмитѣ села български основни училища. Отъ тѣхъ Ахѫ-челебийската кааза заемаше до прѣди петъ-шестъ години първо мѣсто въ просвѣтително отношение съ своитѣ хубави основни училища и избранъ учителски персоналъ. Въ Гюмюрджинско и Скечанско нѣма нищо да ни поутѣши. Тамъ българитѣ сѫ притиснѫти, задушени, несъбудени въ рѫцѣтѣ на слабото по число, ала силно по качества гръцко население, което има въ рѫцѣтѣ си всичкитѣ изискуеми се срѣдства за пълното асимилиранье на грамадното болшинство българи. Въ Скеча и Гюмюрджина гърцитѣ иматъ по една митрополия, гръцки вицеконсулства, по двѣ, мѫжка и дѣвическа, прогимназии, книжарници, дружества, развита интели-

[1]) Вижъ „Срѣднитѣ Родопи. III. Днешния административенъ строй“ и проч. кн. IV, год. I. на сп „Славиеви гори“ 1894. год. Споредъ допълнителни свѣдѣния отъ тогава послѣ общото число на населението въ санджака е повече отъ указанитѣ цифри тамъ.

[2]) Пакъ тамъ. Г-нъ П. К. въ своята статийка: „Статистика на народонаселението въ Енидже-Скечанската и Гюмюрджинската каази“, помѣстена въ Пер. сп. на Бълг. Книж. Дружество въ София, кн. XXXI., 1889. година, изброява около 35 български села въ двѣтѣ каази; ала тамъ има села никакъ не спомѣнѫти, тъй като свѣдѣнията по всѣка вѣроятность, сѫ събирани прѣзъ втора и трета рѫка. Ние ще се повърнемъ по тоя въпросъ на друго мѣсто, специално по това. *Б. на авт.*

генция, множество черкви, болници и влияние въ правителството. Българитѣ въ тѣзи два града, които държѫтъ цѣлия санджакъ, не само че нѣматъ нищо, ни черква, ни училище, ами още се не считатъ и незнаѭтъ за българи. Неможемъ да укоряваме св. Екзархия въ отношение на тоя край. Тя е полагала доста старания, за да създаде и тукъ една основа на пробужданье съ откриванье на основни училища, ала направеното и резултатитѣ сѫ съвсѣмъ неутѣшителни и дори печални. Причинитѣ на това сѫ твърдѣ много, между които най-първо мѣсто зѣематъ тѣзи, че гръцкиятъ елементъ е силенъ по качества, располага съ всички възможни срѣдства, страната е много изолирана географически, а мѣстния елементъ е непробуденъ. Ето що ни показва напослѣдъкъ отпечатаната статистика за българското учебно дѣло въ Турция: въ цѣлия Гюмюрджински санджакъ прѣзъ учебната 1893/94. година е имало всичко 22 български основни училища. Отъ тѣхъ въ Гюмюрджинската кааза имало 7, въ Скечанска 2, въ Дарѫ-дерска 1 и въ Ахѫ-Челебийска 13, съ всичко ученици и отъ двата пола 1416, подѣлени на четире отдѣления. Тая цифра е на едно българско население отъ около 80,000 жители и повече, т. е. 17.7 $^0/_{00}$, или на 10,000 жители 177 ученика. А по села се падатъ на 4 села 1 училище! Крайно неутѣшителенъ резултатъ! До прѣди съединението тѣзи цифри ги имаше само Ахѫ-челебийската кааза, [1]) а сега и тя е тръгнѫлѫ надирѣ. Нѣма съмнѣние, че когато първоначалното образование е на такава степень, то за класни училища и дума неможе да става. Самостоятелни класни училища е имало само до прѣди войната и то само едно въ Ахѫ-челебийско, въ голѣмото село Устово. Въ сегашно врѣме въ цѣлия санджакъ такова не е имало и неможемъ и да очакваме още за дълго врѣме да има по много и много причини. Та и въ цѣлия Одрински вилеатъ ние имаме само една прогимназия въ Одринъ и трикласни училища въ Мустафа-паша и Лозенъ-градъ. Това сѫ нашитѣ класни училища въ цѣлъ вилеатъ, на голѣмина, колкото половинъ съединена България! Но да дойдемъ на прѣдмета си. Въ цѣлия санджакъ

---

[1]) Вижъ за Ахѫ-челебийската кааза въ учебно отношение а) статията „Учебното дѣло въ Турция", отъ г. П К. въ Пер. Сп. на Бъл. Кн. дружество, кн. XXIII. и XXIV. год. V. б) „Нѣколко истини за Ахѫ-челебийската кааза въ учебно отношение" в) „Зорница", бр. 27., 28., 29., 30., и 31., год. 1889. и в) „Новини", 1893. и 94. година.

Отъ 22 български села, отъ които повечето сѫ отъ по 150 нагорѣ кѫщи, прѣзъ 1893/94. учебна година не имало основни училища въ 11, т е. въ половината, когато до 1885. година едва ли е имало село безъ таково. Излиза, че въ растояние на 10 години отъ тогава послѣ, българското учебно дѣло е ударило назадъ.

Бѣл. на авт.

е имало при петъ основни училища и по единъ класъ и само при двѣ два класа, като сж прѣподавали учителитѣ отъ основнитѣ училища. [1]) И въ петьтѣ тѣзи училища е имало всичко 29 ученика и ученички въ първия и втория класове, отъ които само 6-тѣ сж били въ втория. А цѣлото число учители и въ основнитѣ училища и при класоветѣ не сж надминавали цифрата 20! Основнитѣ училища, при които е имало два класа и четири отдѣления, сж едно въ Устово (въ това село има двѣ основни училища), въ село Чокланово и въ село Долно-Райково. Въ първото четиретѣхъ отдѣления и двата класа сж водили двама учители, а при Чоклановското и Райкойското само единъ! Ето какви сж класнитѣ училища въ тая българска страна! И класове съ по трима ученика! Въ цѣлия Одрински вилеатъ сме имале прѣзъ тая година всичко 11 класни училища, а заедно съ Одринската прогимназия е имало всичко ученици въ класоветѣ 291, отъ които 50 момичета. Както виждате класни ученици въ цѣлъ вилеатъ има толкова, колкото у насъ само едно трикласно училище въ нѣкой по-малъкъ градецъ. Жалко, наистина, ала истина! [2])

VI.

Отъ горния кратъкъ прѣгледъ на тоя нашъ кжтъ, ние виждаме, колко злѣ стои нашиятъ елементъ въ него въ културно-просвѣтително отношение. Българщината въ него е най-задушена, най-непробудена и най-притиснжта. Кои сж причинитѣ на това, могжтъ ли се прѣодолѣ нѣкои отъ тѣхъ, какъ можемъ да подигнемъ духътъ на тоя нашъ край и пробудимъ националното съзнание на нашия елементъ въ него, отдѣ може му се дà нужната помощь въ това отношение, — ето въпроси, които трѣбваше до сега да бждятъ разрѣшени отъ насъ, ако искаме да имаме бждяще и история, като самостоятелна нация.

Ние казахме и на друго мѣсто, че причинитѣ, поради които Одринската область е останжла толкова надирѣ въ просвѣтително отношение, когато тя има условия да бждеше най-напрѣднжлата наша часть въ Турция, сж не една и двѣ, а нѣколко. Ще повторимъ пакъ, че главната причина лежи въ това, че нашитѣ погледи сж били повече съсрѣдоточени къмъ Македония, като сме имали прѣдъ видъ, че тамъ борбата е

---

[1]) Всичкитѣ български училища въ Гюмюрджинския санджакъ сж едни смѣсени, а другитѣ мжжки. Дѣвическо училище нѣма нито едно *Б. на авт.*

[2]) Въ цѣлия Одрински вилеатъ е имало всичко 87 български училища, отъ които само 5 дѣвически, съ 4714 ученика и отъ двата пола!

по-сложна и имаме насрѣща си повече неприятели, когато въ Одринско е единъ и нѣма почва за други. Да, не отричаме. Но ние трѣбва да изучваме и знаемъ силитѣ на всѣки нашъ неприятель, макаръ билъ той единъ, били петь. Това не значи, че Одринско трѣбва да изоставимъ на заденъ планъ и вършимъ работа другадѣ, още повече, когато има срѣдства и възможность съ много малки жъртви много работа да свършимъ. Въ Одринско ние, наистина, имаме работа само съ единъ неприятелски елементъ — гръцкия — ала за това той тука е най-силенъ, слѣдователно и не по-малко опасенъ. Отъ двадесетина и повече градове въ тоя вилеатъ, ние имаме само градътъ Мустафа-паша и донѣйдѣ и Малко-Търново, гдѣто българскиятъ елементъ е по-добрѣ застѫпенъ; всичкитѣ други сѫ съвършенно погърчени и гръцки. Въ самия Одринъ ние още нѣмаме якъ български елементъ, съ всичкитѣ качества да подведе българщината, да се отърси отъ гъркоманството и повлияе морално и вънъ отъ града, при всичко че тамъ е имало класно българско училище и прѣди войната. Гръцкиятъ елементъ тукъ, колкото и да е по-слабъ по численость отъ нашия, ала по качество е прѣвъзходенъ, много силенъ и има въ рѫцѣтѣ си всички изискуеми срѣдства, за да държи прѣднина отъ всѣка ствана, да притиска българитѣ и да прави силенъ отпоръ на всѣко прогресивно проявление, когато нѣйдѣ се покаже у нашитѣ. Гърцитѣ иматъ по всички тѣхни и множество наши селца и сега гръцки основни училища, десетина прогимназии въ градоветѣ и двѣ пълни — мѫжка и дѣвическа — въ Одринъ. Въ цѣлия вилеатъ тѣ иматъ петь-шесть епархии съ титулярни митрополити (въ Гюмюрджинския санджакъ двѣ), а българска само една въ Одринъ и то непризната отъ турското правителство и безъ титуляренъ митрополитъ. Поради това ней е отнетъ официалния характеръ, отъ което тя е съвършено безсилна да се застѫпя, както трѣбва, за интереситѣ на затиснѫтото ѝ паство и да дѣйствува за неговото пробужданье и развиванье. Но въ Гюмюрджинския санджакъ картината е най-поразителна. Българското население въ него е пръснѫто въ селата, а гърцитѣ сѫ създали цвѣтущи културно-умствени центрове въ Скеча и Гюмюрджина, търговията е цѣла въ рѫцѣтѣ имъ и срѣдствата имъ сѫ изобилни. Българитѣ нѣматъ ни едно мѣсто, ни една точка, гдѣто да иматъ що-годѣ опора, защото, за да се създаде такова, липсватъ мѣстни сили, които ги нѣма развити нито въ едно отношение. За тая заглъхналость на българския елементъ въ тоя край много е помогнѫло географическото положение на тоя

санджакъ, който стои изолиранъ отъ всѣки нашъ пунктъ тамъ, гдѣто имаме що-годѣ пробуденъ нашъ елементъ. Така напр. тритѣ най-близки наоколо му градове, въ които имаме наши класни училища, сѫ Одринъ, Сѣръ и Солунъ. Тѣхното разстояние отъ всѣки край на Гюмюрджинския санджакъ е два пѫти по-далечно, отколкото Пловдивъ до Скеча и Гюмюрджина. Вътрѣшностьта на Родопитѣ е пъкъ съвсѣмъ изолирана, а освѣнъ това и поминъчнитѣ връзки на тоя санджакъ сѫ много по-слаби съ реченитѣ градове, освѣнъ съ Пловдивско. Ето на кратко положението на тоя нашъ край, чиято важность отъ всѣка страна за насъ е неоцѣнима, ала и не доказана намъ. Нашата сегашна политическа граница много по-лесно и по-бързо може се установи на Бѣло-морския брѣгъ отъ Родопитѣ, отколкото гдѣ и да е другадѣ на полуострова. Жалкото е, че ние малко умѣемъ да цѣнимъ интереситѣ си въ тоя край.

VII.

При третирането на такива обществено-културни въпроси и национални нужди откровеностьта и истинския патриотизъмъ всѣкога трѣба да бѫдѫтъ на чело. Затова нека ни е позволено и ние да бѫдеме искрени. За досегашното неутѣшително състояние на тоя нашъ кѫтъ най-голѣмия грѣхъ се пада намъ, на свободнитѣ българи. Отъ освобождението ни насамъ ние доста жъртви дадохме за нѣкои мѣста, ала за тоя санджакъ, който е подъ носътъ ни, ние абсолютно нищо не сме направили; дори и не го познаваме. Това е осѫдително за единъ народъ, който има своитѣ разпокѫсани части отъ тѣлото си, безъ които той е осѫденъ на загиванье. Нека не криемъ грѣхътъ си. Ако у насъ чисто културнитѣ — просвѣтителни и отъ народенъ и държавенъ интересъ нужди не попадахѫ въ всеизвѣстното и всепояждающе блато на дребнавитѣ страсти; ако нашитѣ партийни злоби и частни интереси и дертове не вмѣсвахме и тамъ, гдѣто дѣлото е общо, свещено, народно, идеално, то нѣмаше да останѫтъ до сега такива крупни и важни кѫтове отъ отечеството ни така тъпкани, задушени и мъртви въ рѫцѣтѣ на пъргавитѣ и хитри наши неприятели. Ние обичаме да гледаме и подражаваме на много нѣща, които ги има у просвѣтенитѣ и културни народи, ала често пѫти отъ тѣхъ заемаме непотрѣбното, врѣдното. Трѣба поне да земаме урокъ отъ нашитѣ съсѣди въ тоя случай отъ тѣхната трескава и за завижданье дѣятелность, която тѣ помежду насъ развиратъ, ала и тукъ ние се оставаме хладнокръвни. Въ повече подробности ние не намираме за нуждно

да се впущаме за сега тукъ въ отношение, какво сме сторили и какво трѣба да сторимъ за въ бѫдѫще въ Гюмюрджинския санджакъ. Ще кажемъ само това, че който желае да се увѣри въ казаното ни до тукъ, ние го молимъ най-учтиво да земе картата на Данова въ едната си рѫка, а въ другата да прочете издаденитѣ напослѣдъкъ брошурки по въпросътъ за едно петокласно училище, което Народното Събрание въ минжлата си сессия бѣ рѣшило да се открие въ рупчоската околия, най-съсѣдната и отъ всѣка страна тѣсно свързана съ Гюмюрджинския санджакъ. Та освѣнъ чисто българския елементъ, въ родопитѣ имаме и другъ болнавъ въпросъ, въ нищо нераздѣленъ отъ всички нужди на тоя край. Това сѫ помохамеданченитѣ наши братия — помацитѣ — въ Родопитѣ. За тоя въпросъ вече се писа нѣщо, за това ние нѣма да говоримъ тукъ по него. [1])

Впрочемъ, какъ можемъ и отдѣ можемъ помогнѫ за съживяваньето на тая важна часть отъ отечеството ни въ културнопросвѣтително отношение, ето въпросъ, който иска неотложимо рѣшение отъ нашето Народно прѣдставителство и Министерството на Просвѣщението у насъ. [2]) А споредъ насъ, ето какво трѣба да сторимъ. При новия законопроектъ за срѣднитѣ учебни заведения, който прѣзъ настѫпающата сессия ще се внесе, както се учимъ, на вотиранье въ камарата, нека се прѣдвиди и уреждането на една поне прогимназия въ село Чепеларе, най-южното наше село при границата, прѣзъ което минува главния, най-прѣкия и най-съобщителния пѫть отъ Пловдивско прѣзъ Родопитѣ за Бѣломорскитѣ брѣгове. [3]) Слѣдъ поставяньето на единъ пробранъ учителски персоналъ, прѣданъ на дѣлото и страната, министерството да отпуща ежегодно по 3 — 4 хиляди лева врѣменна помощь (по петдесеть — шестдесеть лева на единъ ученикъ), която да се разпрѣдѣля на всички българчета, които идватъ отъ Гюмюрджинския санджакъ да се

---

[1]) Вж. списание „Славиеви Гори,“ кн. V и VI „Нѣколко думи за причинитѣ на помашкото изселванье изъ Родопитѣ“ въ сп. „Български Прѣгледъ“, кн. VIII., год. II, „Родопскитѣ помаци“ отъ г. Недѣлевъ, и въ сп. „Българска Сбирка“, кн. II., год. II, пакъ по помашкото изселванье отъ г. Хр. П. Констандиновъ.

[2]) Твърдѣ на мѣстото си бѣше рѣшението на Н. Събрание, което въ минжлата си сессия прие да се отвори едно държавно петокласно училище въ Рупчоската околия. Неговото мѣсто е да бѫдеше въ с. Чепеларе, ала, за жалость, и това хубаво дѣло, както се види, заглъхнѫ все по нашитѣ неразбранщини и не умѣние да цѣнимъ народнитѣ си нужди и интереси.

[3]) За прѣимуществата въ географическо, хигиеническо, поминъчно и други отношения, които има селото Чепеларе, има доста писвано отъ разни компетентни лица, дори и въ чужди журнали отъ чужденци, които сѫ идвали тукъ, слѣдователно, нашитѣ указвания за него ще бѫдѫтъ не само излишни, но и доста слаби прѣдъ тѣхъ.

Б. на авт.

учжтъ и свършжтъ курсътъ на прогимназията. При това за всички тѣхъ да бжде задлъжителенъ и за четиретѣ класа турски езикъ да учжтъ, като се държи и единъ вѣщъ за него езикъ учитель, който да бжде мохамеданинъ, за да прѣподава и вѣроучение на помачетата, които непрѣменно ще има да се учжтъ. Всѣки ученикъ, който е оттатъкъ границата и получава врѣменна помощь, да дава задлъжително, че слѣдъ свършванье прогимназията, ще учителствува най-малко двѣ години въ родния си край. Нѣма съмнѣние, че училището ще трѣба да бжде снабдено съ всичкитѣ потрѣби изобилно, като мобели, апарати и други. По тоя начинъ и съ нищожни срѣдства ние ще можемъ въ едно кжсо врѣме да подготвимъ по-развитички мѣстни сили, ще снабдимъ страната съ що-годѣ учители за основнитѣ училища и съ това ще положимъ основата за пробужданье и укрѣпванье на българския елементъ въ цѣлия санджакъ, чакъ до брѣговетѣ на Бѣло море. Отъ друга страна ще се създаде и единъ културно-просвѣтителенъ центъръ въ вътрѣшностьта на Родопитѣ, който ще може да подкрѣпи отпадналия духъ, да съедини духовно тѣзи наши гиздави планини, центъръ, каквито всѣка просвѣтена нация се стрѣми да си създава и урежда всѣкждѣ, гдѣто нейнитѣ държавни и национални интереси диктуватъ. Такова учебно заведение въ сжщо врѣме ще ползува и удовлетворява потрѣбитѣ и на самото население въ Рупчоската околия, гдѣто до сега напусто сж се трошили срѣдства за поддържанье трикласно училище въ едно несгодно ни въ едно отношение и затънтено село Орѣхово за дребнави смѣтки и хатъри на двѣ три села. За жалость, това училище стои и сега, безъ да оправдава нито жъртвитѣ, що се правжтъ за него, нито цѣльта си. Частно пъкъ за самата Рупчоска околия, добрѣ ще бжде да се основе едно специално училище по нѣкой занаятчийски клонъ, какъвъто най-много сходствова на мѣстнитѣ условия и поминъчни потрѣби, като тѣзи, що се образувахж отъ разформираното въ Княжево техническо училище. Това училище да бжде поставено въ с. Павелско, като най-голѣмо въ долнитѣ села.

С. Н. Ш.